

O KOMPONENTOCH A ŠTRUKTÚRE POLITICKÉHO VEDOMIA

JÁN ŠKODÁČEK, Fakulta Vysokej školy politickej ÚV KSC, Bratislava

ŠKODÁČEK, J.: Components and Structure of Political Consciousness. Filozofia 41, 1986, No. 2. p. 132.

The growth and deepening of socialist democracy and perfectioning of the function of the political system of socialist society in contemporary period of its development makes it necessary to reflect adequately these processes in the sphere of philosophy and theory in general. In philosophy it means above all adequate reflection of the content of the category „political consciousness“, the explication of its structure, its dialectical relationships between its elements and especially elucidation of mechanisms of active influence of political consciousness on other components of social consciousness and on the life of socialist society.

The elaboration of these problems is required by processes of the development of political management. One of the means of its perfectioning is a successive reconstruction of the content of political consciousness of socialist society.

Charakteristickým rysom vývoja socialistických krajín v súčasnosti je cieľavedomá snaha ich politických vedení zvedčiť politiku a politické riadenie spoločnosti. Najvyšší predstaviteľ Sovietskeho zväzu vyjadril túto vývojovú tendenciu socialistického sveta slovami: „Strana... triezvo a bez čo i najmenšej utópie definuje stupeň spoločensko-ekonomickej zrelosti novej spoločnosti, ktorý sme dosiahli. Pritom zároveň vypracujeme prísne vedecké základy politiky KSSZ“ (1, s. 4).

S vývojovým trendom zvedčťovania politiky tak či onak súvisí v posledných rokoch i narastanie významu skúmania štruktúry a zložiek politického vedomia, a to najmä preto, lebo politické vedomie je aktívnou zložkou politických procesov a politického života vôbec. Sovietsky teoretik E. J. Batalov upozornil na dôležitosť tohto výskumu nasledovne: „Skúmanie politického vedomia ako zložky spoločenského vedomia predpokladá predovšetkým analýzu jeho štruktúry: ukázanie historicky vznikajúcich foriem, zloženia a funkcií prvkov, ktoré ich tvoria, typu väzkov, existujúcich medzi nimi a pod. Informácia o štruktúre politického vedomia, skúmaného ako reflexia sociálneho subjektu na proces vládnutia... je veľmi dôležitá pre chápanie mechanizmu aktualizácie tohto vedomia a jeho vplyvu na politický proces. Bez registrácie štruktúry politického vedomia nie je možný ani cieľavedomý, efektívny vplyv naň, jeho riadenie formovaním“ (2, s. 160).

Rozvíjanie uvedeného výskumu si vynucuje aj skutočnosť, že v súčasnosti sa tento fenomén dynamicky mení pod vplyvom pokroku vo vede a technike. Pokiaľ ide o techniku, súvisia premeny obsahu a nasýtenosti spoločenského i politického vedomia najmä s nástupom nových prostriedkov šírenia informácií. Samotný pokrok vedy sa v tomto smere

prejavuje najmä jej prenikaním do obsahu politického vedomia. Následky, ktoré vyvolávajú procesy prenikania vedeckých poznatkov do politického vedomia, zachytáva citovaný sovietsky autor, keď píše: „Vedecké poznatky, rozširujúc sa v spoločnosti, prenikajú nevyhnutne i do politického vedomia, konkrétne do masového politického vedomia a dodávajú mu nielen nový obsah, ale tiež novú formu, novú štruktúru“ (2, s. 164). Ak má tento dynamický činiteľ v politickom dianí aktívny vplyv, treba pri vedeckom riadení politických procesov nevyhnutne zohľadňovať dynamiku jeho štruktúrnych premien i premien jeho zložiek, a to znamená skúmať a poznávať uvedené metamorfózy. Vzájomné štruktúrne vzťahy a väzby komponentov politického vedomia možno však analyzovať a skúmať z viacerých hľadísk. Keď ich skúmame z gnozeologického aspektu, vyčleňujeme v politickom vedomí úrovne odrazu politického bytia spoločnosti. Vtedy hovoríme o empirickom alebo teoretickom politickom vedomí, prípadne o bežnej, každodennej úrovni politického vedomia na rozdiel od jeho vedeckej úrovne, reprezentovanej najmä politickou teóriou atď. Tieto úrovne nám reprezentujú stupeň poznávacieho prieniku tej-ktorej úrovne k podstate vedomia reprodukovanych politických javov.

Ak rozoberaný fenomén analyzujeme zo sociologického hľadiska, skúmame ho predovšetkým z aspektu jeho spoločenského nositeľa, ktorým môže byť spoločenstvo ako celok, trieda, národ, skupina i individuálny subjekt, ale tiež etnické, regionálne, generačné a iné zoskupenie ľudí. „Z tohto hľadiska treba politické vedomie spoločnosti skúmať ako hierarchiu systémov, z ktorých každý reprodukuje štruktúru tohto v určitom priereze — triednom, skupinovom atď.“ (2, s. 161).

Štruktúra a zložky politického vedomia sa dajú skúmať i z hľadiska funkcionálneho. Vtedy ide o vedeckú analýzu konkrétnych funkcií, ktoré toto vedomie ako celok, ale i jeho jednotlivé zložky plnia v politickom živote spoločnosti. „V tomto prípade sme oprávnení vydeliť v ňom také elementy, ako napr. reformistické a revolučné alebo praktické a teoretické vedomie atď.“ (2, s. 162—163).

Uvedené tri aspekty výskumu politického vedomia sú najfrekvencovanejšie. To však vôbec neznamená, že nemožno zvoliť aj iné kritériá vyčleňovania jeho zložiek. Komponenty tohto duchovného útvaru možno klasifikovať napr. i na základe ich rozlišovania na masové a špecializované zložky. Toto delenie má však všeobecnejší charakter a možno ho aplikovať aj na elementy celého (nielen politického) vedomia. Možno ho použiť i na klasifikáciu prvkov a zložiek celej oblasti duchovného života, integrujúcej ako svoju zložku i samotné spoločenské vedomie (11, s. 122—124; 12, s. 213—223; 13, s. 79 a n.).

Základ rozlišovania duchovných javov na masové a špecializované nachádzame už u klasikov marxizmu-leninizmu. Marx, Engels a najmä Lenin často písali o vedomí más a o vplyve teórie, ideí a iných produktov špecializovanej duchovnej činnosti na charakter a stav masového

vedomia [14, s. 408; 15, s. 89]. V aplikácii na javy spoločenského vedomia nachádzame túto klasifikáciu i v niektorých súčasných teoretických prácach, ktoré sú orientované na hraničnú problematiku filozofie a sociálnej psychológie [16, s. 64—65; 17, s. 176].

Špecializované a masové vedomie sa vždy vyznačujú podobami, adekvátnymi vývojovému stupňu triedy a spoločnosti, ktorá je ich nositeľom. K zložkám prvého z nich patria produkty, diela a výsledky tvorivej činnosti odborníkov, profesionálne zameraných na duševnú prácu [18, s. 45]. Sférou zrodu, zdrojom a oblasťou vzniku produktov a útvarov patriacich k špecializovanému vedomiu je oblasť duševnej výroby, ktorú Marx odlišoval od materiálnej a vo všeobecnosti načrtnol aj dialektiku ich vzájomnej historickej podmienenosti, keď napísal: „Aby sme mohli skúmať súvislosť medzi duševnou... a materiálnou výrobou, je predovšetkým nevyhnutné chápať samu materiálnu výrobu nie ako všeobecnú kategóriu, ale v určitej historickej forme. Tak napríklad kapitalistickému spôsobu výroby zodpovedá iný druh duševnej výroby ako stredovekému spôsobu výroby. Ak sa sama materiálna výroba nechápe v jej špecifickej historickej forme, nemožno pochopiť určité osobitosti jej zodpovedajúcej duševnej výroby a vzájomne pôsobenie oboch výrob“ [3, s. 259].

Historické vydeľovanie sa duševnej výroby z rámca ostatnej materiálnej výroby sa vyznačovalo nielen ekonomickým, ale tiež sociálno-triednym aspektom, súvisiacim so vzájomným pomerom tried v antagonistických spoločenských vzťahoch. Vývojom sa táto sféra totiž diferencovala, a celé jej oblasti sa postupne zmenili na určité sociálne privilégiu príslušníkov ekonomicky a politicky vládnúcich tried, čo bolo predovšetkým dôsledkom skutočnosti, že tieto oblasti slúžili najmä na stabilizáciu a upevňovanie moci uvedených tried. Najdôležitejšie myšlienky, ktoré vyjadrovali, neboli ničím iným, ako ideovým výrazom najdôležitejších vládnúcich materiálnych vzťahov v spoločnosti.

Spomenuté oblasti duševnej výroby, ktorých obsah je triedne determinovaný, sú tvorené produktami cieľavedomej aktivity školených pracovníkov, ktorí sa podieľajú na duševnej výrobe a prostredníctvom tejto účasti i na rozvoji špecializovaného vedomia. K špecializácii tu dochádza najmä na základe plenia určitých konkrétnych funkcií vo vzťahu k životu triedy, vo vzťahu k životu spoločnosti ako celku a jej jednotlivých zložiek.

Jednotlivé oblasti špecializovaného vedomia sú však iba historicky formovanými súhrnnými výsledkami rozličných typov ľudskej duchovnej produkcie. Konštituujú sa na základe výsledkov cieľavedome zameraných duchovných činností, ktoré sú určitým, dejinne určeným spôsobom špecializované. Historická podmienosť ich vzniku a dejinný i triedny charakter rozvoja ich obsahu spôsobujú, že ich vzájomné proporcie, postavenie a úlohy v rámci štruktúry spoločenského vedomia bývajú v rozličných historických epochách značne odlišné. Menia sa naj-

mä v závislosti na trendoch rozvoja vo sfére materiálneho spoločenského bytia a materiálnej praxe, pretože delba práce v oblasti duchovných aktivít, výsledkom ktorej dané oblasti sú, je až sekundárna. Ako správne konštatuje L. Holata, „spoločenské vedomie a spoločenské bytie sú reálnymi momentami jednotného procesu produkcie a reprodukcie spoločenského celku, v ktorom spoločenské bytie je vždy skutočným základom a východiskom, a preto aj určujúcim a dominantným momentom vzhľadom na všetky stránky spoločenského života, vrátane spoločenského vedomia“ [4, s. 32—33]. Rozvoj materiálneho spoločenského bytia a materiálnej praktickej činnosti ľudí ako rozvoj „skutočného základu a východiska“ reprodukcie spoločenských celkov, v rámci ktorých sú začlenení, kladie pred ich spoločenské vedomie historicky konkrétne úlohy, ktoré ono rieši historicky adekvátnym spôsobom — spôsobom použiteľným v praktickom konaní.

Zmeny zástoja a významu jednotlivých prvkov a oblastí spoločenského vedomia v rôznych dejinných obdobiach sú teda spôsobované predovšetkým ich závislosťou na stave materiálneho bytia a materiálnej praktickej činnosti, ktorá sa rozvíja. Tieto oblasti a prvky nadobúdajú na dôležitosť predovšetkým na základe toho, v akej miere sú použiteľné v praxi a v akej miere uspokojujú určité konkrétne praktické potreby a záujmy ľudí. To znamená, že o spoločenskom význame tých alebo iných vedeckých, umeleckých či filozofických atď. názorov, predstáv, ideí, koncepcií, doktrín, teórií, prognóz v konečných dôsledkoch vždy rozhoduje vývojový stupeň ľudskej materiálnej praxe, ktorý limituje rozsah a celkové možnosti ich aplikovateľnosti.

Uplatňuje sa tu determinácia prvkov spoločenského vedomia stavom materiálnej praxe, ktorá sa dá vyjadriť nasledovne: v procesoch historického vývoja narastá v rovine spoločenského vedomia vplyv a dôležitosť tých jeho zložiek, ktoré pomocou pravdivých a dejinne opodstatnených ideí, názorov, teórií, prognóz atď. prehlbujú a akcelerujú vývoj takých oblastí materiálnej praktickej činnosti ľudí, ktoré v danej dejinnej etape získali na význame z hľadiska reprodukcie a rozvoja materiálneho života spoločnosti.

Táto závislosť sa tak či onak prejavuje v dejinnej kontinuite všetkých historicky sformovaných oblastí špecializovaného vedomia a špecializovanej duchovnej činnosti ľudí. Prejavuje sa i v korelácii medzi dynamikou vývoja triedneho boja a medzi vývojom výsledkov, ktoré triedny boj vyvoláva v spoločenskom a politickom vedomí. Možno napríklad konštatovať, že práve rozvoj potrieb triedneho boja v značnej miere stimuloval zodpovedajúci rozvoj ideológií jednotlivých tried. Najmä tých tried, ktoré sa aktívne zúčastňovali politickej formy triedneho zápasu.

V danej súvislosti treba upozorniť na skutočnosť, že viacerí poprední sovietski autori v súčasnosti rozlišujú na základe analýzy názorov klasikov marxizmu-leninizmu medzi širokým a úzkym významom pojmu

ideológia. L. N. Moskvíč v tejto súvislosti píše: „Ak sa hovorí o ideológii v širokom zmysle slova, mieni sa to, že sa spoločenské vedomie rozdeľuje na spoločenskú psychológiu a ideológiu. Ideológia v tomto prípade vystupuje ako súhrn foriem spoločenského vedomia. Tento termín sa však užíva i v inom význame, totiž vo význame súhrnu teórií a názorov, ktoré odrážajú charakter daných spoločenských vzťahov a zdôvodňujú nevyhnutnosť týchto vzťahov alebo nevyhnutnosť ich vystriedania vzťahmi inými.“ Ďalej autor pokračuje citovaním nasledovných slov: „Taká sústava názorov, ktorá predstavuje výklad historického pokroku a zdôvodnenie nevyhnutnosti určitého spoločenského a štátneho mechanizmu a ktorá najvýraznejšie vyjadruje záujmy určitej triedy, ... predstavuje ideológiu v úzkom slova zmysle“ (5, s. 82—83).

Široké chápanie pojmu ideológia zahrnuje všetky formy (druhy) spoločenského vedomia, čo napríklad Mšvenieradze vyjadruje takto: „Ideológia — to je súhrn ideí, ‚nadstavovaných‘ [nadstraivajemych — J. Š.] vo forme politických, právnych, náboženských, etických a filozofických názorov a koncepcií nad materiálnym životom spoločnosti, odrážajúcich ho a existujúcich v zodpovedajúcich fenoménoch vedomia“ (6, s. 135). Ideológia v úzkom chápaní nemá však takýto široký záber a zameriava sa iba na vysvetľovanie a hodnotenie politických javov a na rozpracovanie, zdôvodňovanie a obhajobu politických programov a cieľov. V takomto prípade ide iba o politickú ideológiu, o ktorej citovaný sovietsky autor píše: „Systematizovaný súhrn názorov a ideí, v ktorých sa uvedomujú a posudzujú ekonomické a triedne záujmy ľudí, cez prizmu ktorých sa odráža skutočnosť a ktoré vyjadrujú program a ciele politickej činnosti, je ideológiou“ (6, s. 135).

V politickej ideológii ide teda predovšetkým o súhrn názorov, vyjadrujúcich ciele a program konkrétnej politickej činnosti, pričom je sekundárne, či sú tieto názory zdôvodňované filozofickou, ekonomickou, prípadne historickou argumentáciou. Dôležité v tomto prípade je, že v nej ide o formuláciu politického programu (19, s. 288; 20, s. 37; 21, s. 239, 242). Myslíme si preto, že je správne rozlišovať medzi ideológiou vo všeobecnosti a politickou ideológiou.

V tomto zmysle niektorí sovietski autori rozlišujú aj medzi širokým a úzkym chápaním ideologického procesu ako procesu utvárania a vývoja ideológie. Už citovaný Mšvenieradze o tom píše: „Ideologický proces v širokom význame je duševná výroba, určovaná ekonomickou základňou a založená na vzájomnom pôsobení všetkých foriem spoločenského vedomia — filozofie, politiky, práva, vedy, náboženstva, umenia, morálky — je to vznikanie, formovanie a rozvoj ideí, odrážajúcich z triednych pozícií objektívne materiálne vzťahy, ale tiež chápanie všeobecných zákonov tejto duševnej výroby“ (6, s. 135—136).¹ V tomto

¹ O ideológii a procesoch jej tvorby ako o „forme duchovnej výroby“ píše i sovietsky teoretik N. B. Bikkenin (22, s. 18).

vymedzení je zreteľne zachytený proces formovania a premien ideológie ako takej, ideológie chápanej všeobecne.

O ideologickom procese v úzkom slova zmysle, zameranom iba na procesy formovania politickej ideológie, Mšvenieradze na tom istom mieste píše: „V užšom význame sú to formy myšlienkovvej činnosti, ktorá je založená na určitých filozoficko-svetonázorových predpokladoch, odrážajúcich záujmy tej alebo inej ekonomickej triedy, slúži ako jej politický program činnosti a zameriava sa proti záujmom iných tried“ (6, s. 136). Výsledkom takto orientovanej myšlienkovvej činnosti sú politické ideológie.

Práve nimi museli a musia disponovať triedy s rozvinutou politickou činnosťou, aktívne sa zúčastňujúce politických foriem triedneho zápasu. Musia nimi disponovať triedy, bojujúce o moc, pretože si to vynucujú potreby praktického politického boja. Musia však nimi disponovať i triedy, ktoré sú pri moci, pretože ich existenciu si vynucuje potreba zdôvodňovania tejto moci, ale tiež potreba každonenného vládnutia a s nimi súvisiace politické úlohy, ktoré pritom plnia.

* * *

Rozlišovanie medzi masovými a špecializovanými útvarmi duchovného života, ktoré má všeobecný a globálny charakter, umožňujúci používať ho i na zložky spoločenského vedomia, poskytuje možnosť aplikácie tiež na jednotlivé druhy (formy) spoločenského vedomia. Marxistické spoločenskovedné poznanie na jeho základe tradične rozlišuje napr. v mravnom vedomí etiku ako jeho špecializovanú zložku a mravné vedomie triedy, prípadne spoločnosti ako jeho zložku masovú. V náboženskom vedomí takto rozlišuje medzi teológiou a masovo rozšírenými náboženskými predstavami a názormi ľudí, v právnom vedomí medzi právnou teóriou a masovým vedomím atď.

Podobne sa dá aj v štruktúre politického vedomia rozlíšiť jeho zložka špecializovaná a masová. Špecializované politické vedomie v nej reprezentuje najmä politická teória a politická ideológia. Za masové politické vedomie možno pokladať reálne politické postoje, hľadiská a presvedčenia ľudí, ich politické názory a predstavy, hodnoty, normy, zásady, nálady atď. ktoré sú v spoločnosti všeobecne rozšírené a masovo uznávané.

Oba tieto komponenty sa v procesoch historického vývoja menia a rozvíjajú, ale súčasne vzájomne i ovplyvňujú. Každé špecializované vedomie (či politické, právne, ekonomicke alebo iné) už od začiatku svojej existencie slúžilo okrem iného aj k ovplyvňovaniu vedomia más.

Tomuto vplyvu je, samozrejme, vystavené i politické vedomie más. Masovo rozšírené politické predstavy, názory, postoje a hľadiská, normy, zásady, princípy atď., ktoré sú jeho obsahom, sa formujú aj pod vplyvom politických teórií a ideológií. Tie rozpracúvajú a poskytujú základ-

né politické pojmy, idey, hodnotenia atď., ktoré sa stávajú — ak správne postihujú objektívny stav v politickej realite — určitým pojmovým a myšlienkovým obsahom politického myslenia nás. Až prostredníctvom tohto myslenia masy dospievajú ku konkrétnym politickým hľadiskám a postojom, k uznávaniu a osvojovaniu si určitých politických zásad, noriem, princípov atď., ktoré sa stávajú obsahom ich politického vedomia a ktorými regulujú svoju konkrétnu politickú činnosť, alebo ktoré ich na ňu psychologicky pripravujú.

V procesoch historického vývoja sa politické vedomie spravidla určitým spôsobom stabilizuje. Pre túto stabilizáciu je charakteristická najmä skutočnosť, že politické myslenie ako aktívny prvok politického vedomia nadobúda — vyjadrené Engelsovými slovami — formu „tradičných spôsobov politického myslenia“. Na základe ich relatívne dlhého časového pretrvávania sa obvykle fixujú aj niektoré politické stereotypy, respektíve stereotypy myslenia profesionálnych politikov, ktoré sa — ak sú cieľavedome, dlhodobe a systematicky propagované — môžu stať i súčasťou politického vedomia nás. Tradičné spôsoby politického myslenia — a politické myslenie je iba dynamickou zložkou politického vedomia — sa vyznačujú najmä stereotypizáciou posudzovania a hodnotenia politických javov a udalostí. Tieto hodnotenia sa menia v závislosti na svojich triednych a sociálnych nositeľoch a vyvíjajú v závislosti od meniacich sa historických podmienok.

S vývojom historických pomerov sa mení obsah duchovného života spoločnosti i spoločenského vedomia ako celku a to sa musí prejaviť i v premenách politického vedomia a myslenia, pretože i ony sú organickou súčasťou tohto celku. Engels túto skutočnosť závislosti rozvoja politického myslenia a vedomia od premien obsahu ostatného spoločenského vedomia vyjadril nasledovnou úvahou: „Touto tézou [tézou závislosti vedomia ľudí na ich bytí — J. Š.] sa popierajú všetky zdedené a obvyklé náhľady na celé historické dianie. Padá celý tradičný spôsob politického myslenia“ (7, s. 190). Zmena zdedených a obvyklých, čiže v spoločnosti rozšírených a všeobecne uznávaných náhľadov na historické dianie v jeho celku vedie i k zmene tradičného, čiže určitým spôsobom ustáleného a v stereotypoch unifikovaného spôsobu politického myslenia.

O problematike politického myslenia — najmä politického myslenia pracujúcich nás — sa v niektorých prácach zmieňoval i Lenin. Keď napríklad r. 1912 charakterizoval politickú taktiku buržoáznych liberálov a ich pomer k masám roľníctva, ktorý z nej vyplýval, napísal, že „rozvoj samostatného politického myslenia roľníckych nás, rozvoj ich vlastnej aktivity ako triedy liberál nielenže nepotrebuje, ale je to preňho priamo nebezpečné.“ A ďalej pokračoval: „Liberál potrebuje voliča, liberáli potrebujú dav, ktorý by im dôveroval a šiel za nimi . . . , ale politickej samostatnosti davu sa liberál bojí“ (8, s. 487).

Rozvoj samostatného politického myslenia roľníckych nás — ako

vyplýva z citovaného — považoval Lenin za predpoklad rozvoja ich samostatnej politickej aktivity ako triedy. Tento predpoklad sa realizuje tak, že sa v procesoch politického myslenia más formujú a stabilizujú niektoré dôležité zložky ich politického vedomia (napríklad ich kolektívne politické hodnotenie, postoje, presvedčenia a atď., ktoré sú schopné pôsobiť na priebeh ich politickej činnosti).

Výsledkom takéhoto rozvoja je skutočnosť, že sa masy — uvedomujú si svoje objektívne spoločenské záujmy — osamostatňujú vo vzťahu k politike buržoáznej politickej reprezentácie, čo sa prejavuje najmä tak, že sú schopné klásť svoje vlastné politické požiadavky. Tým sa však rozvíja ich samostatná politická činnosť, v ktorej sa uplatňujú nielen prvky politickej ideológie, cieľavedome vnášajú do ich politického vedomia (napr. niektoré pojmy, heslá a idey, rozpracované a propagované politickou ideológiou, ktoré si masy osvojili), ale tiež výsledky ich masového politického myslenia, akceptujúce ich záujmy a zovšeobecňujúce ich politickú skúsenosť a podieľajúce sa tiež na rozvoji obsahu ich politického vedomia.

Politické ideológie sa vždy vo väčšej či menšej miere podieľajú na formovaní masového politického vedomia, čo sa však uskutočňuje aj prostredníctvom politického myslenia pracujúcich más. V triednych spoločenstvách sú však i samotné masy triedne diferencované, a iba ako také nadobúdajú vzťah k ideológiám vôbec a k politickým ideológiám zvlášť. V tejto súvislosti možno hovoriť i o politickom vedomí priemyselnej buržoázie, statkárov, robotníctva, roľníctva a pod. Tieto jednotlivé politické vedomia, participujúce na politickom vedomí triednej spoločnosti ako celku podľa vnútorného pomeru triednych síl a podľa miery svojej rozvinutosti, sa rozvíjajú v závislosti od rozvoja subjektu, ktorý je ich nositeľom. „V priebehu dejín sa mení samotný subjekt politického vedomia. Rodia sa nové spoločenské triedy a skupiny s vlastnými iba pre ne charakteristickými politickými názormi, postojmi, presvedčeniami atď.“ (2, s. 163).

Politická konfrontácia antagonistických tried sa prejavuje i v duchovnom živote spoločnosti a ako vzájomné stretávanie sa takýchto vyhranených politických názorov, postojov a koncepcií v tejto sfére života nadobúda formu ideologického boja. Je to predovšetkým zápas politických ideológií jednotlivých tried a strán, ktoré ich v politickom živote zastupujú, o politické vedomie más prejavujúce sa v snahe politickej reprezentácie každej triedy úspešne vnášať svoje politické myšlienky, teórie a presvedčenia do masového vedomia.²

Priebeh vzájomného pôsobenia medzi propagovanými ideológiami

² Na začiatku roku 1912 označil Lenin boj o vplyv na masy vo vtedajších ruských podmienkach za „nesmierne dôležitú otázku súčasnej politiky“ (8, s. 488). Mal pritom na myslí boj o vedomie pracujúcich más vedený politickými prostriedkami. (Výzvami strán, politickými manifestmi, programami a pod.) Vyjadril tak skutočnosť, že takýto boj je organickou súčasťou politického života každej krajiny s rozvinutým a fungujúcim politickým systémom.

na jednej strane a politickým vedomím más na strane druhej je tu však modifikovaný tým, čím sa pôsobí, ale aj tým, na čo sa pôsobí. To znamená, že úspešnosť prenikania tej-ktorej ideológie do vedomia más je determinovaná na jednej strane skutočnosťou, nakoľko presne, správne a výstižne vyjadruje ich záujmy a nakoľko presvedčivo a prepracovane argumentuje ciele, vychádzajúce z uvedených záujmov, na druhej strane je však tiež determinovaná rozvinutosťou masového politického vedomia jednotlivých triednych zložiek spoločnosti, na ktoré sa danou ideológiou pôsobí, čiže vývojovým stupňom triednej uvedomelosti más. Stupeň politickej uvedomelosti, vyjadrujúci triednu uvedomelosť, tu vždy pôsobí ako limitujúci činiteľ procesov prenikania vlastnej triednej ideológie, ale aj nepriateľských triednych ideológií do masového vedomia pracujúcich. Z tejto skutočnosti vyplýva, že úspešné prehlbovanie uvedomelosti más je účinným prostriedkom imunizácie proti pôsobeniu ideológie triedneho protivníka na ich vedomie.

Potreba prehlbovania politickej uvedomelosti obyvateľstva socialistických krajín v podmienkach zostrovania ideologickej konfrontácie s medzinárodným imperializmom bezprostredne súvisí s procesmi celkového narastania dôležitosti politického vedomia v živote súčasnej spoločnosti. „Obsah politického vedomia ... je organicky vpletený do politickej štruktúry a predstavuje reálny článok jej fungovania. Politické vedomie je späté s politickou činnosťou, je do nej vradené, realizuje sa v nej, prejavujúc sa v činnosti politických inštitúcií, tried, strán, masových organizácií a hnutí“ (6, s. 125).

Narastanie jeho významu má dnes však aj iné príčiny, z ktorých základnou je celkový rast významu politiky v súčasnom svete, socialistický svet nevnímajúc. „V súčasnej epoche ... úloha politiky ... vzrastá. Je to podmienené tým, čo je do určitej miery charakteristické pre všetky krajiny, že na politike sú zainteresované čoraz širšie ľudové masy“ (10, s. 43). Tendencia uplatňovania sa, zapájania a zasahovania stále širších ľudových más do výkonu politickej moci, ktorá je charakteristická pre súčasný svet, sa inak realizuje v socialistických, ináč v kapitalistických krajinách. Kým v kapitalistických podmienkach k jej presadzovaniu dochádza praktickým politickým bojom ľudových más za svoje najvlastnejšie záujmy (mierové hnutie ľudových más, boj pracujúcich za možnosť kontroly hospodárskych procesov kapitalistických spoločností a pod.), za socializmu sa realizuje cieľavedomým zapájaním stále širších más pracujúcich do činnosti politického systému socialistických krajín.

Tendencia zapájania širokých ľudových vrstiev do politického života³ je preto charakteristická predovšetkým pre socialistický svet. Jej

³ „Politický život spoločnosti zahŕňa politiku, politické vzťahy, politické inštitúcie, politickú kultúru, zákonitosti, ktoré pôsobia v oblasti politického života spoločnosti“ (12, s. 220).

zákonitým následkom je však zväčšovanie významu politického vedomia nás v živote socialistických spoločností. Tento rast si vynucuje aj adekvátne rozvíjanie teoretického politického vedomia, ktoré je dôležitým nástrojom zdokonaľovania politického vedomia pracujúcich nás a formovania ich politickej uvedomelosti.

LITERATÚRA

1. ČERNENKO, K.: Stále úsilie strany o štastie a blaho ľudu. Pravda, 3. III. 1984.
2. BATALOV, E. J.: Izučeniye struktury političeskogo soznaniya. In: Novyj mirovoj poriadok i političeskaja obščnost' (Ježegodnik, 1981); Izdatel'stvo „Nauka“, Moskva 1983.
3. MARX, K.: Teória o nadhodnote. Časť prvá. SVPL, Bratislava 1960.
4. HOLATA, L.: Socialistické spoločenské vedomie a východiská jeho skúmania. In: Filozofia 1984, č. 1.
5. MOSKVIČEV, L. N.: Nastáva konec ideologii? Orbis Praha 1974.
6. MŠVENIERADZE, V. V.: Sovremennoje buržoaznoje političeskoje soznaniye. Izdatel'stvo „Nauka“, Moskva 1981.
7. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Pravda, Bratislava 1971.
8. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 17, SVPL, Bratislava 1958.
9. ZICH, F.: Teoreticko-metodologická východiska zkoumání formování socialistického vědomí. In: Filozofia 1984, č. 1.
10. Kategórie historického materializmu. Pravda, Bratislava 1983.
11. TUGARINOV, V. P.: Filozofia vedomia. Bratislava 1971.
12. GINDEV, P.: Filozofia a spoločenské poznanie. Pravda, Bratislava 1983.
13. JOVČUK, M. T.: Dialektičeskij charakter razvitija obščestvennogo soznaniya i duchovnoj žizni socializma v naše vremja. In: Voprosy filosofii 1975, č. 5.
14. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy. Zv. 1. SNPL, Praha 1957.
15. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 21. Bratislava 1956.
16. ŠARONOV, V. V.: Psihologija klassa. Leningrad 1975.
17. ULEDOV, A. K.: Struktura společenského vědomí. Praha 1973.
18. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy. Zv. 3. SNPL, Praha 1958.
19. Historický materializmus. Pravda, Bratislava 1973.
20. MICHALČENKO, N. I.: Komunističeskaja ideologija i dejatel'nost' mass. Naukova dumka, Kyjev 1976.
21. ŠKODÁČEK, J.: Ideológia nacionalizmu a jej prekonávanie. Pravda, Bratislava 1981.
22. BIKKENIN, N. B.: Socialistická ideológia. Pravda, Bratislava 1981.

О КОМПОНЕНТАХ И СТРУКТУРЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

Ян Шкодачек

Развитие и углубление социалистической демократии и совершенствование функционирования политической системы социалистического общества на современном этапе его развития вызывает потребность адекватной рефлексии упомянутых процессов в области философии и теории вообще. В философии речь идет прежде всего о соответствующей рефлексии содержания категории „политическое сознание“, об уточнении его структуры и диалектических связей между её элементами и особенно об объяснении механизма активного воздействия политического сознания на остальные компоненты общественного сознания и на жизнь социалистического общества.

Разработку этой проблематики, однако, требуют и процессы развития политического управления. Одним из исходных пунктов их углубления постепенно становится комплексная

ÜBER KOMPONENTEN UND STRUKTUR DES POLITISCHEN BEWUSSTSEINS

Ján Š k o d á ě k

Die Entfaltung und Vertiefung der sozialistische Demokratie und die Vervollkommnung des Funktionierens des poltischen Systems der sozialistischen Gesellschaft in der gegenwärtigen Etappe ihrer Entwicklung erfordert eine adäquate Reflexion der angeführten Prozesse im Bereiche der Philosophie und der Theorie überhaupt. In der Philosophie geht es vor allem un eine angemessene Reflexion des Inhalts der Kategorie „politisches Bewusstsein“, um die Explikation seiner Struktur und der dialektischen Bindungen ihrer Elemente und besonders um die Erläuterung der Mechanismen der aktiven Einwirkung des politischen Bewusstseins auf übrige Komponenten des gesellschaftlichen Bewusstseins und auf das Leben der sozialistischen Gesellschaft.

Die Bearbeitung dieser Problematik forciert aber auch Prozesse der Entwicklung der politischen Lenkung. Zu einem Ausgangspunkte ihrer Vertiefung wird allmählich die komplexe Rekonstruktion des Inhalts des politischen Bewusstseins der sozialistischen Gesellschaft.